

նեմ բռնով թէ Սիւն լեռանը սուրբ Յակոբայ եկեղեցւոյ վերայ Հայոց ունեցած իրաւունքները ջրելու համար, թիւ մի աւելի զօրաւոր գրութիւններ պէտք է ունենայ, որ կարող ըլլայ մարդս աղջամիտ և գիտնական բանադատութիւն մի հաստատ բռնելու: Մեր հիմնը լուսաւորութեան դարու մէջ կ'ապրինք, չկայ կոյր մի՛ բայց նա միայն որ իւր ձեռք իւր աշուրները կը փակէ, աւանդ . . . Դիւրաւ սուտն էլաւ Ուրիտարքոս Բունաց շնորհաւած Օմար ՝ պնէ էլ խառտապի կարծեցեաց հրովարտակին, և անոր զոր Իօթէն Պորէ սուրբ Տէղեաց վերայ գրած իւր տեղաբանին մէջ՝ Լատինաց շնորհեց, կ'ըսէ, Մուզաֆֆէր 1025 թուոյն: Այս Մուզաֆֆէր Գաւառու իշխանը՝ որ Մամլուքաց առաջին հարստութեան է, 1259 և 1260 ին մէջտեղերը թագաւորեց, բնէ է երկու հարիւր երեսուն և վեց տարի ետքը: Եւ Օմարայ հրովարտակը «-ի՛ բռնած գրեթով գրուած չէ՝ ինչպէս պէտք էր որ լինի: Ի՞նչ ապացոյցներ ունին Հայոց դէմ հանելու: և ոչ մէկ հատ: «Վերջապէս քրիստոնեայք պէտք է մտածեն, որ Հայերն և ոչ ուրիշ քրիստոնեայ ազգեր Սարաւտ տինէն սուրբ Գերեզմանը ծախու աւին ինչպէս անկողնասէր ոգւով կը վկայեն մեզ Անշինի աբբայաբանի տարեգրութիւնները, բռնով. «Քրիստոնեայ Հայերը մեծ գումար գրամ հատուցանելով՝ Մաւառաւտինէն գնոյ աւին տեղաւորական Գերեզմանը և նորա Տաճարը»: Եւ սուր փոխարէն գտնէ ի նշան և բախտապիտութեան կը պարտաւորին չնախանձիլ աւանդ հազարապիտ սրբափայտեալ վերայ, զոր ունին Երուսաղէմի միակ և սուրբ քաղաքին մէջ»:

ԳԱԳԱՆՈ ԿՈՒՐՄԱՆԻ

des Arméniens, au Sanctuaire de Saint Jacques sur le mont Sion, il faudrait posséder des documents un peu plus capables de soutenir une saine et savante critique; nous vivons dans une époque de lumières, il n'y a d'aveugles que ceux qui se couvrent les yeux, hélas!.... — On a eu bon marché du prétendu firman accordé par Omar Iben-el-Khat tab, aux Grecs Orthodoxes, et de celui, que dans sa brochure sur les Lieux-Saints, M. Eugène Bor fait accorder aux Latins par Mozzaffer, en 1023. Le Melek el Mozzaffer Qottouz, de la première dynastie des Mamelouks, ne régna que de 1250 à 1260 deux cent trente six ans après!.... et le firman d'Omar n'est pas, comme il devait l'être, en caractères couffiques. Quelles preuves a-t-on contre les Arméniens? — Aucune!

Enfin les Chrétiens doivent se ressouvenir, que les Arméniens, et non les autres sectes Chrétiennes, rachetèrent de Salah-eddyn, le St Sépulchre, d'après le témoignage impartial que nous fournissent les Annales de l'Abbaye d'Anchin: «Armeni Christiani, magno dato censi pretio Sepulchrum dominicum sua ecclesia et domini Templum a Salahadino redemerunt»; et qu'ils leur doivent au moins pour reconnaissance, de ne pas leur envier les rares Sanctuaires qu'ils possèdent encore dans la seule et Sainte ville de Jérusalem.»

CARLO GURMANI.

Աղայի երաժշտութիւն:

(Էսթրադապիտիւն և վերջ, տես թիւ 8):

Բայ ի վերայիւն անընդուն, մեր եկեղեցական երաժշտութեան խանգարման պատճառ բանի մը ուշադրութեան արժանի կէտեր ալ կան, ինչպէս՝ եկեղեցւոյ երգչացոյթեան բողբոլին տղայոց վերայ թողուած բռնութիւնը, որ շատ հին սովորութիւնն ալ չէ: Ասով ալ շատ անգամ երգերը կը խանգարին, վասն զի շատ մասնաւոր բացառութիւններէ զատ՝ աղայոց ոչ կարողութիւնը և ոչ ժամանակին կրներէ երգ մը պէտք է զամեն պէս ուսնելու կամ եղանակին զօրութիւնն զգալու, հետեւաբար երգերը շատ անգամ տղայոց բմբունանք կամ ընդունակութեանը կը յարմարցուն, որով անոնց շատին մեծութիւնը անհզարապէս կը կորսուին օր ըստ օրէ: Տղայոց երգելու բաւութիւնը գիտաւորապէս ձայներնուն փափկութիւնն ըլլալով, այն ալ կարծես թէ միայն զուարճութեան առիթ մը դարձած է (1): Թեեւ եկեղե-

ցական ինչ իր մ'ալ համարուի, այլ երգի վերաբերելուն համար կը յիշեմք նաեւ երգերու դարձածութեան մասին եկեղեցւոյ մէջ ալ բանի մը անկանոնութիւններ ըլլալը: Ինչպէս երգի մը մի և նոյն տուն երբեմն ծանր և երբեմն յոյզօր երգելու ստիպումը որով երգերու դաշնակը ի հիմնաց կը բանցուի և կամ այս ինչ երգը թողլով ուրիշ մը երգելու սովորութիւնները՝ հակառակ անոնցուցի հրահանգին, այնպէս որ շատ եկեղեցի իրեն համար մասնաւոր աճ մը ունի ժամատաղութեան:

Մինչեւ ցարդ ցուցումներն բաւական համարելով՝ աւելի մանրամասն պարագայներ յետաջ բերելու առ այժմ աւելորդ կը համարվին: Եսկայն քանի մը խօսք ալ ազգային նոր երգաց վերայ բնէ յառաջ, հետաքրքիր անոնց ուշադրութիւնը հրաւիրելու համար կը դնեմք հաս սուրբ Երուսաղէմի թանգարանը գտնուած ձեռագրի մը մէջէն խաղերու վերայ եղած քանի մը ստղերը, նաեւ սրդի արեւելեան ու արեւմտեան երաժշտութեան կիսաձայն ելեկէջներուն մէկ համեօնօտ օրինակները, որուն մէկը Էթնոլոգի և միւր լեզուաբան կողմերուն համեմատած է մի-

(1) Չանաւոր մանկանց մասին խօսիլ թէեւ ուշադրութիւն արժան է մասնաւոր գոյրացական տեսչութեանց համար, սակայն ուրիշ առիթի մը կը թողուինք:

հատեան և իս: Արտիւն, որ այս մասին ընդար-
ձակ կը խօսի Վէր շառաքանի յառաջարանին մէջ,
(տպեալ ի Տփղիս 1838):

Ժողովուրդ մը որչափ ալ իւր ազգը, նախնեաց
յիշատակները և իւր վարչական օրէնքը և ասոնց վե-
րաբերեալ երգերը սիրէ, տակաւին իւր ներկայ
կեանքին և զգացման համեմատ երգեր կ'ազգէ. և
բանի որ ասիկայ չկայ, ինչ իրաւունք ունիցը պա-
հանելու որ զուարթութեան մէջ զբօսանք և տրե-
րութեան մէջ սփոխանք բնութեամբ ատեն, շաւի, ձախ,
կամ շիւթի վերջապ ու աւելի զարդ երգելու տեղ միշտ
ադէպ հայտնաւոր կամ գարուն շաքարեան երգէ: Անիրա-
ւութեան և բռն լինէ Ժողովուրդը ազգային զգա-
ցում չունենալուն՝ ազգային երգ չսիրէր. վասն զի
Ժողովուրդը ազգատէր ըլլալու համար մարդ ըլլալէ
չկրնար դադարիլ, հետեւաբար միայն պատմական ու
վարչական երգերով կ'ընտար ապրիլ:

Երկրորդ՝ նաեւ ասոնց եղանակները. մեծ մա-
սը երողական, և զուրկ ազգային և արեւելեան ճա-
շակէ, ու նաեւ դժուար՝ որ հազիւ լին ճիշդ կրնայ
երգուիլ: Երբէք չէ մտածուած արդեօք որ ամեն
Ժողովուրդ իւր ընդունակութեան աստիճանն ու
մասնաւոր ճաշակն ունի, և ամենէն կոտ Ժողո-
վուրդն ալ իւր օրինոց խաղական երգչոնին հետ
չփոխեր, և եթէ հարկ ալ ըլլայ ազգի մը ճաշակին
մէջ փոփոխութիւն բնեւոր այն ալ միայն իրեն ընտա-
նի եղած բաները մշակելով կ'ըլլայ և ոչ լին մեղա-
մամի նման շուտ մը կը ձուլուի, զոր և ոչ աշխարհա-
կալը կրցած են բնել:

Այս նկատումները չըլլալուն, մինչեւ հիմայ ալ
եղած մեր երգերը լինել ամեն վարժարանաց մէջ
դաս կը տրուի և ամեն ազգային հանդէսներու մէջ
կ'երգուի: (այնչափ ալ ուրիշ ազգաց մէջ նմանը չտես-
նուած յաճախութեամբ և ամեն անշան առիթներ
բաւ մէջ, որ մեր ձայնաւոր մանկունք կարծես եր-
գեցիկներու խումբ մը ըլլային,) այսու ամենայնիւ
այս երգերն դպրոցի սեմէն դուրս չեն կրցած ելնել
և ընտանեկան կենաց մէջ մտնալ գտնել. ազգային եր-
գոց սիրահարներուն անգամ շատը չուզինք որ ու-
նենքով զբօսանել ի գետ, կան նաեւ որք գումար-
ներ ալ կը մոխին ասոնց համար: Ազգային երգ լին-
բեւս եղանակներուն համար երբեմն երողական և
բաժնաւորութիւն եղած տեղեր և կամ բանի մը մաս-
նաւորաց տունները կը լսուի, որ այս ալ ազգային նը-
շանակութիւն չունի: Ահա մեր ազգային նոր եր-
գոց պատկերը: Ասոնց ամենուն վերայ մեր կարծի-
քը սաղեւ կրնա՞ք ամբողջել:

Քանի որ բիշ շատ ազգային գրում ունեցող և
բաժնաւորութիւն մը միայն եկեղեցոյ մէջ ունիմք, և
ազգին այժմեան վիճակին մէջ եկեղեցիէ զատ կեդ-
րուն մ'ալ չկայ, ուր հաւաքուին ամեն կարգի Ժողո-
վուրդը, և ուր տեղ միայն կարելի է կանոնաւոր և
բաժնաւորութեան զեղեցիկ ճաշակը ընդհանրութեան մէջ
տարածել, ուստի մեկ կողմէն այս երաժշտութեան
զարգացմանը և եկամուտ եղանակներով եղծմանն
դերձ մնալուն աշխատելու, միտեղամայն այն եղա-
նակաց այն մասնաւորութիւնները որ երաժշտական

օրինաց դէմ չըլլալով ազգային ձեւեր են, պահելու
փոխ տարած տուն, միւս կողմէն ալ ազգային մա-
նաւանդ բնական կան երգոց համար առանց ամեն
օտար եղանակաց կապիօրէն նմանելու, արեւելեան
այնպիսի եղանակները սէտք է ընտրել, որք մեր
ազգին ընդունակութեանը յարմար ըլլալով նաեւ
եւրոպական գաղնակի ալ կը յարմարին, և ասոնց վե-
րայ պէտք է նուազել զիւրեմեակ ու սահուն ոճե-
րով հայերէն երգեր, որ ընդհանուր Ժողովուրդին
հաճելի կ'ըլլան, բայց ի տակէ նաեւ գրասիր երա-
ժշտութիւնը՝ հանդերձ տեսական գիտութեամբ,
և չափերուն (ամենայնի) գործնական կանոնները և
լին կարելի է գտնել ամեն երաժիշտ գասաւորներու
ուսմանը փոխ տունել, ասոնք բնեւոր համար այն-
քան մեծ դժուարութիւն չկայ, բանի որ ձայնական
երաժշտութեան դասը ամեն դպրոցաց մէջ կայ ար-
դէն, միայն լին մասնաւոր ու շաղարութիւն բնեւոր
կանոնաւոր ուղղութիւն մը տարաւ է այս ուսման:
Այս կերպով Ժողովուրդեան մէջ կրնայ ընդհանրապէս
զեղեցիկ երաժշտութեան ճաշակը, և լինբեւս որ մը
գտնուի հանձար մը՝ որ ազգային երաժշտութեան
նոր օգի և կենդանութիւն տայ, և մինչեւ որ ա-
տկը ըլլայ, լինեւ ազգային երգ կ'ունենանք, վասն
զի գրականութիւն ունիմք, այլ ազգային երաժշտու-
թիւն երբեք, և աւելի էրաժշտութիւն, աւելի էրգ
և աւելի էրգութիւն բաւերուն ալ ցամար բաւեր, և
մեր ազգային ալ տեղ մը կաննեալ, տեղ մը շաւի և
տեղ մ'ալ լինաւորնի զերաւան պիտի մնան:

Ինչպէս և արդէն Դոմէր՝ այն գիտաւորութիւնը
մասնաւոր հետաքրքրութեամբ հաւարած ըլլալով կը
յուսամք որ լինբեւս առիթ ունենանք որ մը ասոնց
գործնական մասին վերայ ալ տեղեկութիւններ հրա-
տարակել: Արեւելի է մեզ հաւատալ որ ոչ միայն ազ-
գային երգիչք և դասաւորք, որոց սրարտն է ի մե-
տայ հոգ տանիլ այս մասին, այլ և եկեղեցականք և
գրագէտք ալ երբեմն իրենց ուշադրութիւնը պիտի
դարձնեն այս առարկային վերայ: Իսկ մեր կը յայա-
նեմք ահա՝ որ այս նիւթին վերայ լին անձամբ և լին
լին մեկտեղութեամբ ինչ հարցում և աւարկութիւն որ
ըլլայ՝ պիտի ընդունիմք ու մեր կարծիքը յայտնեմք:

Եւ եթէ ամենց աւելորդ լինի ազգային երաժշ-
տութեան վերայ այդքան կարեւորութիւն տալ, կը
յիշեցնեմք ըստ Անգղիայի հեղինակի մը լին « Զովին
որ կողմէն փշելը խմանալու համար, ոչ լին բար մը
այլ փետուր մը կը նետուի օդին մէջ. նայեալ և ժա-
ղովուրդի մը սգոյն ուղղութիւնն ու լին ծանր պատ-
մութիւններով ու ժամանակագրութիւններով՝ այլ
լին լին երգելով կ'անցուի, ինչպէս և քաղաքական
կանխանքով բանաստեղծալ ժամանակակից անմեղ
հանձար մ'ալ լինով բանախն մեկ ուրիշ կողմէն իրեն
վիճակակից մեկուն սրտաշարժ ու վտեմ կերպիւ եր-
գելը, ըստ. « Այն սիրտն ուրիշ այս ձայնը կ'ընել,
չկրնար չար սիրտ մը ըլլալ. վասն զի լատ Շիւթիւ
« Զարեքը երգ չունին »:

Երեսուցէ, 1867 Մայիս 25:

Եւսիս Մ. Տիգրան: